

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ПРАВІ: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БАЛАНСУ ПУБЛІЧНОГО І ПРИВАТНОГО ІНТЕРЕСІВ

І. ЯРОШЕНКО

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та трудового права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана*

У результаті послідовного здійснення судової реформи в Україні, внесення змін до Конституції України, прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» поставало завдання приведення цивільного процесуального законодавства у відповідність до зазначених та деяких інших нормативно-правових актів. У межах реформи цивільного процесуального законодавства пропонується закріплення нових принципів, удосконалюється цивільна процесуальна форма, розвиваються та доповнюються окремі процесуальні інститути. Однією із запропонованих законодавцем новел є нормативне закріплення і визначення принципу пропорційності.

Принцип пропорційності становить значний науковий інтерес для юридичної науки. Його дослідженням займалися як українські, так і зарубіжні вчені-юристи: Г. Гаджиєв, С. Дегтярьов, Д. Дєдов, І. Ізарова, Р. Майданик, С. Погребняк, Б. Тоцький, Т. Фуфалько та ін. Переважно пропорційність аналізується у контексті теорії права (С. Погребняк, Т. Фуфалько та ін.), приватного права (Д. Дєдов, Р. Майданик та ін.). Деякі аспекти пропорцій-

ності у цивільному процесі розглядали С. Дегтярьов та І. Ізарова. Проте майже недослідженим залишається такий аспект принципу пропорційності, як забезпечення балансу публічного і приватного інтересів у цивільному процесі.

Отже, завдання нашого дослідження — встановити співвідношення публічного та приватного інтересів у цивільному процесі, визначити їхні межі та обґрунтувати доцільність нормативного закріплення принципу публічності у Цивільному процесуальному кодексі України (далі — ЦПК України).

Принцип пропорційності (поряд з іншими принципами) та його місце і значення в українській правовій системі досліджував С. Погребняк. На його думку, він ґрунтується на конституційних принципах правової держави і верховенства права (статті 1 та 8 Конституції України) і може бути визначений як загальний принцип права, спрямований на забезпечення у правовому регулюванні розумного балансу інтересів, відповідно до якого цілі обмежень прав повинні бути істотними, а засоби їх досягнення — обґрунтованими і мінімально обтяж-

ливими для осіб, чії права обмежуються [1, 333].

Погоджуючись із позицією С. Погребняка, Ю. Євтошук продовжує аналіз принципу пропорційності. Він вказує, що зміст цього принципу свідчить про можливість його використання майже в будь-якій галузі права, оскільки у кожній із них певним чином порушується питання міри владного впливу на приватну сферу особи [2, 39]. Отже, автор вказує на можливість застосування принципу у будь-якій галузі права, проте не визначає особливостей його змісту для різних галузей.

Значний інтерес становить розуміння принципу пропорційності, яке надає Р. Майданик, зазначаючи, що «сучасне ліберальне праворозуміння засноване на ідеях співробітництва і досягнення балансу протилежних <...> інтересів. Воно характеризується розумінням правозастосування як процесу співмірювання протилежних інтересів і забезпечення їх балансу на засадах партнерства, підвищення соціальної ефективності правових норм за допомогою надійних правових інститутів. Дотримання принципу пропорційності вимагає справедливого балансу між загальними інтересами всього суспільства і вимогами захисту фундаментальних прав приватних осіб» [3, 75–76]. Науковець не протиставляє державу і приватну особу, а вказує на необхідність партнерства для задоволення протилежних по суті інтересів. Таким чином, пропорційність набуває більш глибокого змісту. Саме таке розуміння, на нашу думку, є прийнятним для цивільного процесуального права.

Із викладеного вище можна дійти висновку, що визначальним елементом принципу пропорційності фахівці вважають саме забезпечення балансу приватного і публічного інтересів.

Наука цивільного процесуального права серед принципів не визначає принцип пропорційності. Чинне цивільне процесуальне законодав-

ство також не закріплює такого принципу.

Натомість у п. 8 ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства України зазначається, що «у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони <...> пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія)». Таким чином, основою пропорційності в адміністративному процесі визначено саме необхідний баланс приватного і публічного інтересів. Це є виправданим, адже завдання адміністративного судочинства (на відміну від цивільного) – захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері *публічно-правових відносин* (курсив наш. – І. Я.) від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій [4].

Не є новим принцип пропорційності для цивільного процесу Європейського Союзу, проте визначається дещо інший його аспект. Так, у ст. 7 Європейської процедури вирішення дрібних спорів зазначено, що «багато держав-членів запровадили спрощені процедури цивільного судочинства для вирішення дрібних спорів, оскільки витрати, пов'язані з розглядом цих справ, повинні бути пропорційними розміру позовних вимог» [5, 144]. Як зазначає І. Ізарова, «спрощена процедура покликана сприяти забезпеченню ідеї доступності судового захисту, при збереженні гарантій справедливого судового захисту» [5, 162], тобто певного балансу (пропорційності). Отже, у цьому випадку йдеться про пропорційність предмета спору, ціни позову та обсягу судової діяльності.

Стаття 2 проекту ЦПК України «Завдання та основні засади цивільного судочинства» поряд із принципами верховенства права, законності, змагальності, диспозитивності називає пропорційність [6].

За змістом ст. 11 проекту ЦПК України принцип пропорційності у цивільному процесі визначається з урахуванням: завдань цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливостей предмета спору; ціни позову; складності справи; значення розгляду справи для сторін; часу, необхідного для вчинення тих чи інших дій; розміру судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо.

Отже, закріплюючи принцип пропорційності, законодавець одним із його елементів визначає забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами.

Цивільне процесуальне право є публічною галуззю права, про що свідчать завдання цивільного судочинства, суб'єктний склад учасників цивільного процесу (зокрема йдеться про суд як про обов'язковий владний суб'єкт), а також наявність цивільної процесуальної форми як певного встановленого законом порядку реалізації прав та обов'язків учасниками цивільних процесуальних правовідносин.

Цивільні процесуальні правовідносини мають владний характер. Вони побудовані на субординації. Одним із суб'єктів завжди є державний орган — суд, який діє від імені держави, тобто є виразником публічного інтересу. Як зазначає Є. Лук'янова, цивільні процесуальні відносини мають публічний характер, оскільки вони можливі завдяки діяльності суб'єктів, яка здійснюється у державних чи суспільних інтересах і забезпечується відповідною охороною держави [7, 210]. Владне волевиявлення суду як державного органу закріплюється у судових рішеннях.

Будучи учасником процесу, суд діє не в своїх інтересах, а в інтересах осіб, які пов'язані між собою матеріальним правовідношенням. Для суду застосування норм матеріального права не має жодних наслідків, що випливають із цих норм. Доречно буде згадати, що ще В. Синайський звертав увагу на таку особливість цивільних процесуальних правовідносин, зазначаючи: «Процес — це діяльність суду і сторін (або однієї сторони), яка відбувається з різною метою». На думку вченого, інтереси суду і сторін є настільки неоднорідними, що він взагалі ставив під сумнів погляд на цивільний процес як на щось цілісне, пов'язане правами й обов'язками суб'єктів [8, 81–82].

Водночас суд, залишаючись представником державної влади, в кожній конкретній справі реалізує публічний інтерес, що проявляється у застосуванні норм права і вирішенні справи [9, 60]. Не виключено, що публічні інтереси можуть збігатися з інтересами окремих суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

Публічний інтерес у межах процесуальної діяльності виявляється в активності суду як одного з державних органів.

Проте у порядку цивільного судочинства відбувається захист приватних (матеріальних) прав та інтересів. Матеріальні права не перетворюються у процесуальні. Таким чином, цивільна процесуальна форма має забезпечувати свободу реалізації матеріальних прав. Саме тому надзвичайно важливо дотримуватися балансу між приватними і публічними інтересами.

Розмежування матеріального і процесуального (приватного і публічного) в інститутах процесуального права стало підставою для визначення завдань цивільного судочинства. Стаття 2 проекту ЦПК України визначає такі завдання цивільного судочинства: справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту

порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Можна стверджувати, що: 1) захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів є реалізацією приватних інтересів (реалізація інтересів матеріального права); 2) справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ є реалізацією публічного інтересу.

При вирішенні питань, переданих на розгляд суду, переважає приватний інтерес. Визначальними стають відносини не «держава — учасник процесу», а «учасник процесу — учасник процесу». Держава в особі суду стає посередником між учасниками правовідносин, але посередником, який наділений владними повноваженнями. В основі цивільного процесу перебуває особа, яка потребує судового захисту, особа, яка має особисту недоторканність, свободу розпоряджатися своїми матеріальними правами. Зважаючи на це, цивільний процес характеризується диспозитивністю.

Суд як державний орган не має безпосереднього інтересу у справі. Однак будучи «арбітром», вирішуючи справу, він має на меті інтерес публічно-правового характеру (держава заінтересована у стабільності правовідносин, вирішенні правових конфліктів). Саме тому, відповідно до ст. 12 проекту ЦПК України, суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: керує судовим процесом; сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; у випадку необхідності роз'яснює учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК України; запобігає зловживанню учасниками судового процесу їх правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Держава заінтересована у належній організації процесу. Правосуддя не може суперечити завданням правопорядку і спрямовуватися лише на інтерес окремої особи. Приватна особа наділена суб'єктивними правами, має можливість вільно ними розпоряджатися, але тільки до початку процесу. Після звернення до суду вона зобов'язана дотримуватися процесуальної форми, яка створена державою не тільки в інтересах цієї особи, а й усього суспільства.

Отже, цивільний процес — це інститут публічного права, який покликаний підтримувати правопорядок шляхом захисту приватних прав та інтересів окремих осіб.

Свобода розпорядження своїми правами покладає на учасників цивільних правовідносин додаткові вимоги щодо кожного з них. Цивільний процес є діяльністю держави, яка спрямована на належний захист прав, тому має визначатися межа наданих сторонам (заявникам, заінтересованим особам) процесуальних прав. Якщо дії чи бездіяльність зазначених учасників процесу перешкоджають здійсненню правосуддя, то такі дії (бездіяльність) є недопустимими. У зв'язку з цим ЦПК України покладає на учасників процесу процесуальні обов'язки із вчинення певних дій або утримання від них. Такі обов'язки покладаються на особу не лише в інтересах її самої (приватний інтерес), а й в інтересах здійснення правосуддя (публічний інтерес).

Підсумовуючи викладене, можна зробити такі висновки:

1. У цивільному процесі поєднуються публічний і приватний інтереси, що є природним і логічним, зважаючи на завдання цивільного судочинства, статус суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

2. Суд є виразником публічного інтересу. Будучи посередником сторін при вирішенні приватноправових питань, він спрямовує свою діяльність

на забезпечення правопорядку, адже правосуддя не може суперечити його завданням і спрямовуватися лише на інтерес окремої особи.

3. У порядку цивільного судочинства відбувається захист приватних прав та інтересів, тому держава через відповідні правові механізми має забезпечувати свободу реалізації матеріальних прав. Водночас після звернення до суду особа, реалізуючи свої права, зобов'язана дотримуватися процесуальної форми, яка створена державою не тільки в інтересах цієї особи, а й усього суспільства.

4. Визнання принципу пропорційності принципом цивільного процесуального права підкреслить публічний характер відповідних правовідносин, дозволить встановити розумний баланс публічного та приватного, урівноваживши права та обов'язки суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.

5. Принцип пропорційності недосліджений у науці цивільного процесуального права. Нами розглянуто лише один із його елементів, кожен з яких може стати предметом окремої наукової статті.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Погребняк С. П.* Основоволожні принципи права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / Погребняк Станіслав Петрович. — Харків, 2009. — 433 с.
2. *Євтошук Ю. О.* Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Євтошук Юлія Олегівна. — Київ, 2015. — 214 с.
3. *Майданик Р. А.* Розвиток приватного права України : монографія / Р. А. Майданик. — Київ : Алерта, 2016. — 226 с.
4. *Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України.* — 2005. — № 35–36, 37. — Ст. 446.
5. *Європейська процедура вирішення дрібних спорів (Регламент (ЄС) № 861/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 р. про запровадження Європейської процедури вирішення дрібних спорів) // Ізарова І. О.* Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу: перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру — видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів. Частина 1 / І. О. Ізарова ; пер. з англ. І. О. Ізарової, А. В. Сизової. — Київ : Дакор, 2016. — 308 с.
6. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : проект Закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 [Електронний ресурс].* — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
7. *Лукьянова Е. Г.* Теория процессуального права / Е. Г. Лукьянова. — М. : НОРМА, 2003. — 240 с.
8. *Синайский В. И.* Лекции по русскому гражданскому процессу (Чит. в 1915/16 г. в Киев. коммерч. ин-те) / В. И. Синайский. — Саратов : Электро-типо-лит. С. М. Панина, 1916. — 82 с.
9. *Дегтярев С. Л.* Реализация судебной власти в гражданском судопроизводстве: теоретико-прикладные проблемы / С. Л. Дегтярев. — М. : Волтерс Клувер, 2007. — 376 с.

REFERENCES

1. Pohrebniak S. P. *Osnowopolozhni pryntsyipy prava* [Fundamental principles of law], Kharkiv, 2009, 433 p.
2. Ievtoshuk Iu. O. *Pryntsyyp proporsiiinosti iak neobkhydna skladova verkhovenstva prava* [The principle of proportionality as a necessary component of the rule of law], Kyiv, 2015, 214 p.
3. Maidanyk R. A. *Rozvytok pryvatnoho prava Ukrainy* [Development of private law of Ukraine], Kyiv: Alerta, 2016, 226 p.
4. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 r. № 2747-IV* [The Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine of July 6, 2005 № 2747-IV], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2005, no. 35–36, 37, Article 446.
5. *Ievropeiska protsedura vyrishennia dribnykh sporiv (Rehlament (IeS) № 861/2007 Ievropeiskoho parlamentu ta Rady vid 11 lypnia 2007 r. pro zaprovadzhennia Ievropeiskoi protsedury vyrishennia dribnykh sporiv)* [European Small Claims Procedure (Regulation (EC) № 861/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the implementation of the European Small Claims Procedure)], *Izarova I. O. Naukovo-praktychnyi komentar do tsyvilnoho protsesualnoho zakonodavstva Ievropeiskoho Soiuzu: pershi zahalnoievropeiskii protsedury rozhliadu i vyrishennia tsyvilnykh ta komertsiiynykh sprav transkordonnoho kharakteru — vydachi Ievropeiskoho sudovoho nakazu i vyrishennia dribnykh sporiv.* Chastyna 1, Kyiv: Dakor, 2016, 308 p.
6. *Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv:*

proekt Zakonu Ukrainy vid 23 bereznia 2017 r. № 6232 [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts: Draft Law of Ukraine dated March 23, 2017, № 6232]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415

7. Lukyanova E. G. Teoriya protsessualnogo prava [Theory of procedural law], Moskva: NORMA, 2003, 240 p.
8. Sinayskiy V. I. Lektsii po russkomu grazhdanskomu protsessu (Chit. v 1915/16 g. v Kiev. kommerch. in-te) [Lectures on the Russian Civil Process], Saratov: Elektro-tipo-lit. S. M. Panina, 1916, 82 p.
9. Degtyarev S. L. Realizatsiya sudebnoy vlasti v grazhdanskom sudoproizvodstve: teoretiko-prikladnye problemy [Realization of the judiciary in civil legal proceedings: theoretical and near-problem problems], Moskva: Volters Kluver, 2007, 376 p.

Ярошенко І. Принцип пропорційності у цивільному процесуальному праві: забезпечення балансу публічного і приватного інтересів

Анотація. Стаття присвячена принципу пропорційності у цивільному процесі, який законодавець закріпив у проекті змін до Цивільного процесуального кодексу України. Аналізується такий аспект цього принципу, як баланс публічного і приватного інтересів. Окреслюється сутність публічного інтересу у цивільному процесі та його співвідношення із приватним. У цьому контексті розглядається роль суду як виразника публічного інтересу. Визначаються норми ЦПК України та проекту змін до нього, які характеризують принцип пропорційності. Обґрунтовується позиція про доцільність нормативного закріплення принципу пропорційності в ЦПК України.

Ключові слова: принцип, пропорційність, цивільний процес, приватний інтерес, публічний інтерес.

Ярошенко И. Принцип пропорциональности в гражданском процессуальном праве: обеспечение баланса публичного и частного интересов

Аннотация. Статья посвящена принципу пропорциональности в гражданском процессе, который законодатель закрепил в проекте изменений к Гражданскому процессуальному кодексу Украины. Анализируется такой аспект этого принципа, как баланс публичного и частного интересов. Обусловливается сущность публичного интереса в гражданском процессе и его соотношение с частным. В этом контексте рассматривается роль суда как выразителя публичного интереса. Определяются нормы ГПК Украины и проекта изменений к нему, которые характеризуют принцип пропорциональности. Обосновывается позиция о целесообразности закрепления принципа пропорциональности в ГПК Украины.

Ключевые слова: принцип, пропорциональность, гражданский процесс, частный интерес, публичный интерес.

Yaroshenko I. Principle of Proportionality in Civil Procedural Law: Ensuring a Balance of Public and Private Interests

Annotation. The article is devoted to the principle of proportionality in the civil process, which the legislator has consolidated in the draft amendments to the Civil Procedural Code of Ukraine. The balance of public and private interests is analyzed as the aspect of this principle. The essence of public interest in the civil process and its correlation with the private one is determined. In this context, the role of the court as an expression of public interest is considered. The norms of the CPC of Ukraine and the draft amendments to the CPC, which characterize the principle of proportionality, are determined. The position on the appropriateness of the normative consolidation of the principle of proportionality in the Criminal Procedure Code of Ukraine is substantiated.

Key words: principle, proportionality, civil process, private interest, public interest.